

A CIVIL TÁRSADALOMSZERVEZŐDÉS

Fogalmi gondok és elhatárolódások

Egy „Válságtermék vagy kitörési pont?” című kerekasztal-beszélgetés a civil szervezetek mibenlétéről, társadalmi szerepéről arról győzhetette meg az olvasót, hogy a civil szervezetekkel kapcsolatosan (is) meglehetősen nagy a zavar a fejekben; fogalmi problémák, tisztázatlanságok, a nem tudjuk mit kezdjünk velük állapota jellemzi gondolkodásunkat.

A fogalmi gondok többnyire már annál a kérdésnél megjelennek, hogy mi tekinthető egyáltalán civilnek: egy országos politikai párt, egy helyi párt, vagy – mondjuk – egy bélyeggyűjtő kör megfelel-e ennek a fogalomnak. A kérdéssel foglalkozó igényesebb szerzők általában ARISTOTELES „civil társadalom” fogalmát idézik föl, amely fogalom a társadalom „politikai létének egészét jelentette” egészen a XVII. századig, majd HEGEL és a fiatal MARX értelmezésével folytatják, akiknél az állam és a civil társadalom elválik egymástól, s a politikai állam és a civil társadalom dualizmusa a burzsoá és a citoyen dichotómiájában is kifejeződik. HANKISS ELEMÉR a *Diagnózisok* 2. kötetében például hét modellben mutatja be az állam, a társadalom és a politika kapcsolatának történeti változásait, majd a magyar civil társadalom jellegzetességeit elemzi, amelyeket a második társadalom, második gazdaság, második nyilvánosság, második tudat kategóriával jellemez. (Mindezt természetesen a rendszerváltás előtti államszocializmusra vonatkoztatva.)

Manapság a civil társadalmat (és civil szervezeteit) illetően az állami, nem állami, valamint a profit, non-profit dichotómiája került előtérbe; következésképpen a civil szervezeteket mint non-profit és non governmental organizations (NGO) definiálják. E koncepciónak megfelelően a társadalmi tevékenység három jellegzetes szférája: *a biznisz, a politika, és a civil társadalom jól elkülöníthető egymástól, általában is és az egyes ember tevékenységében is.* A biznisz (a gazdaság és a gazdaságvilág) világa, amelynek döntő célja a *profit-szerzés*. Ebben a világban a profit a meghatározó, minden más ennek a függvénye. A politika világában a hatalom megszerzéséért és megtartásáért konkurálnak egymással a politikai pártok, a döntő tehát a *hatalom birtoklása*. A civil társadalom világa egészen más, ebben az állampolgárok sajátos formális és informális csatornákon keresztül tevékenykednek *autonóm célokat követve, önmagukat közösséggé szervezve s öntevékenyen szolgálva saját és közösségeik érdekeit.* Kifejlett demokráciákban e három szféra – bár egymással kétségtelenül összefüggenek – jól elhatárolható egymástól, még az egyes állampolgár személyében is. Az az üzletember, aki fő hivatásában a biznissz (és a bizniszvilág) él, a politika világában mint citoyen vállalhat közéleti szerepet: demonstrálhat, tüntethet, választásokon vehet részt és esetenként őt magát is megválaszthatják országos vagy lokális szervezetek képviselőjének, a civil életében pedig tetszés szerint lehet tagja karitatív, egyházi, sport, kulturális vagy bármilyen más egyesületnek, klubnak, körnek. Szerepeit nem cseréli föl, a biznisz világában hideg fejű üzletember, pártjában politikai érdekeit követi, a civil szférában pedig

jótekmények, vagy kedvenc időöltésének hódol. Természetesen jól működő, fejlett demokráciákban.

Itt nálunk viszont, miként Közép- és Kelet-Európa számos más országában, a fenti szférák összemósódnak, felcserélődnek, összekuszálódnak társadalmi értelemben is és az egyes ember tevékenységében is. Különösen a rendszerváltozás időszakát jellemzi ez a szerepcseré.

A civil társadalom fogalmát illetően négyféle megközelítés látszik relevánsnak a hazai felfogások közül:

a) A civil társadalom és tevékenység nem más mint *közéleti szerepvállalás, az elitek hatalmi döntéseinek befolyásolása*. Ebben a felfogásban a szűk hatalmi elitel áll szemben a politikai hatalom nélküli civil társadalom, s ez a dichotómia tulajdonképpen a korábbi polaritás – a hatalom birtokosai és a politikai alattvalók – kontinuitása – vélekedik *Arató András*.

b) A *politikai szférán kívüli társadalom* tekinthető kifejezetten civil társadalomnak, annál is inkább mert a civil a nem hivatalosat, a politikától távol állót, az autonómot jelenti – állítja *Molnár Miklós*.

c) Az *állammal szemben álló*, az államtól független, autonóm, önszervező közösségek alkotják a civil társadalmat. Az állam megjelenése és befolyásolása a civil szervezetekben megváltoztatja civil karakterüket.

d) Mivel Közép- és Kelet-Európában hivatalosan nem alakulhatott ki középosztály és polgárság ezért az „alattvalók” csak a második társadalomban (gazdaságban, nyilvánosságban stb.) függetleníthették magukat az államtól és a politikától. Ebben az értelemben a *civil társadalom a hivatalos mögötti „második szférában” értelmezhető*. HANKISS ELEMÉR diagnózisai s SZELÉNYI IVÁN középosztály és polgárosodás koncepciója lényegében erre épül.

Mindezeket a megközelítéseket figyelembe véve a *civil társadalom a non-profit, nem állami és nem direkt politikai jellegű szerveződések tartalmazza, azaz olyan állampolgári tevékenységi szféra, amely kívül áll a hivatalos fórumokon*. Tekintettel azonban a kelet-európai polgári társadalom retardáltságára, térségünkben nem alakultak ki tiszta, átlátható szerepkörök, az állam és a politikai szereplők a rendszerváltás után is mindent befolyásuk alatt szeretnének tartani, a gazdaság pedig – a letisztult piacgazdaság helyett – ugyancsak áthat minden szférát, így a civil társadalom gyakran ma is a második (szürke, fekete stb.) társadalom és gazdaság szférájában működik eredményesen.

Civil szervezetek az átpolitizált világban

A magyar (és közép-kelet-európai) civil társadalmi előzményekből három tényezőt érdemes végiggondolni ahhoz, hogy a jelenlegi helyzetet valamelyest megértsük. Ezek: a polgári fejlődés megszakitottsága, a XX. század széttöredezett társadalomfejlődése, valamint az államhatalom paternalizmusa.

Mint ismeretes, a XIX. század második felében – hazánkban a kiegyezést követően – erőteljes polgári fejlődés kezdődött Közép-Európában. A modernizációs folyamatok elsősorban az iparosodásban és az urbanizációban fejeződtek ki. Al-

mos
jól
töbl
min

dal
péi
szo
vol
mű
dől
vel
Kö
val
leá

po
ve:
tet
gy
Eu
mo
lel

mi
sz
pr
el
sz
ny
ar
ly
lő
ki
ha
ze
je
sz

lc
st
k
p
le
i

jól működő, fej-
is országában, a
társadalmi érte-
rendszerátalakítás
szik relevánsnak
erepvállalás, az
a szűk hatalmi
ez a dichotómia
ikai alattvalók –
en civil társada-
lól távol állót, az
önszervező kö-
lyósítása a civil
tatott ki közép-
lombban (gazda-
l és a politiká-
násodik szférá-
N középosztály
m a non-profit,
talmazza, azaz
os fórumokon.
gára, térségünk-
itikai szereplők
ani, a gazdaság
zférát, így a ci-
om és gazdaság
három tényezőt
est megértjük.
ett társadalom-
kiegyezést kö-
modernizációs
szövedtek ki. Ái-

mos, unalmas településekből, kisvárosi sár- és porfészkekből néhány évtized alatt jól működő, kis- és középvárosok emelkedtek ki, lélekszámuk látványosan többszöröződött, lakosságuk körében pedig gyorsan terjedtek el a polgári értékek, minták életstílusok.

Ezekben a kisvárosi helyi társadalmakban tömegesen jelentek meg a civil társadalom kellékei: az egyesületek, egyletek, s más polgári társaságok. Kaposvárott például 1870 és 1910 között a nem egészen 10 ezer fős lakosságszám közel háromszorosára nőtt, s időközben harminc féle polgári szervezet alakult meg. Közöttük voltak kulturális jellegűek: dalárdák, népkörök, énekkörök, zenekedvelők köre, műkedvelő társulat, kaszinó; foglalkozási csoportok, szakmák egyletei: kereskedők, vasutasok, iparosok, szabók, cipészek, csizmadia segédek, postások, földművelő munkások, gazdák körei; politikai színezetű társaságok: 48-as Függetlenségi Kör, Demokrata Széchenyi Társkör, Lórántffy Zsuzsanna s Bessenyei Társaság; valamint egyházi szervezetek – a négy nagyobb felekezet mindegyike tartott fenn leány- és legény egyleteket, olvasó köröket, baráti társaságokat.

A civil szervezetekkel egyidőben alakult ki a kor követelményeinek megfelelő politikai intézményrendszer, valamint az érdekképviseleti struktúra is. A civil szervezetek, a politikai pártok és a szakszervezetek mind céljaik mind funkcióik tekintetében jól elkülönültek egymástól. Az Osztrák-Magyar Monarchia keretében Magyarország jelentős lépéseket tett a polgárosodás terén, s megkezdte felzárkózását Európa fejlettebb régióihoz. Mindez az első világháborúig tartott, amely nemcsak a monarchiát zilálta széjjel, hanem megszakította az organikus társadalomfejlődés lehetőségét is.

A huszadik század katalizmái – világháborúk, forradalmak, fasiszta és kommunista diktatúrák – lényegében szétzúrták a polgárosodás folyamatát, rendszerváltások sora követte egymást, gyakran homlokegyenest ellentétes ideológiákat preferálva. Nemcsak a kontinuitás szakadt meg ezáltal, hanem a társadalmi lét is elveszítette stabilitását. Ebben a században alig voltak hosszabb történelmi időszakok, amikor viszonylag nyugodt társadalomfejlődés következhetett be. Bizonyos kivételt a folyamatos megszakítottságból a szocializmus négy évtizede, amelyben a hatvanas évektől a nyolcvanas évek közepéig viszonylag kiegyensúlyozottabbá vált a társadalom élete, s ez kedvezhetett volna a civil társadalom fejlődésének is. A szocializmus azonban az ötvenes évek elején kiátkozta a polgári-kispolgári értékeket, betiltotta vagy perifériára szorította a civil szervezeteket, hogy helyükbe a szocialista értékrendben preferált közösségeket, államilag kezdeményezett és ellenőrzött szervezeteket hozza létre. Az erősen centralizált, paternalista jellegű pártállam mindenütt jelen akart lenni, mindent kontrollált, tökéletesen játszotta az orwelli „Big Brother” szerepét.

A politika ebben az értékrendben primátust kapott a gazdasággal és a társadalom minden megnyilvánulásával szemben – pontosabban minden társadalmi jelenség átpolitizálódott, politikai felhangokat kapott. Egészen abszurd módon például a közellátás is politikai jellegűvé vált; a rendszer sátoros ünnepei előtt a legfelsőbb politikai fórumok napirendjén rendszeresen szerepelt az a kérdés, hogy az ünnepen lesz-e elég kenyér a boltokban. A kultúra világában pedig – már a puha diktatúra idején – az „aczéli” három T (támogatás, tűrés, tiltás) jegyében döntöttek, termé-

szetesen politikai főhatóságok a kulturális termékek értékéről, minőségéről. A rendszer egyik jellemző dilemmája az volt, hogy hogyan lehetne fölülről –pártálami szintről – megszervezni az ún. „alulról jövő” kezdeményezéseket. A rendszer szlogenjében különben pozitív példaként állandóan szerepelt az alulról jövő kezdeményezés és a társadalmi-politikai részvétel fontossága, természetesen csakis az engedélyezett keretek között. A civil társadalom helyébe államilag létrehozott érdekvédelmi és egyéb szervezetek kerültek, amelyek esetenként megfelelő keretet nyújtottak az állampolgárok társadalmi tevékenységéhez. Különösen a hetvenes évek végén, s a nyolcvanas években – tehát a puha diktatúra idején, a rendszer felbomlásának előestéjén – játszottak pozitív szerepet a Népfront szervezetei; munkahelyi szinten a szakszervezetek, valamint lakóhelyi szinten pedig a párttól egyre jobban eltávolodó tanácsok.

A nyolcvanas évektől egyre több civil mozgalom, szervezet, szakmai egyesület jelent meg, amelyeket a rendszer már egyre kevésbé tudott ellenőrzése alatt tartani. A Magyar Szociológiai Társaság megalakulásakor (1978-ban) például a pártközpont még a társaság alapítóinak létszámát is meghatározta – az alapító létszám nem haladhatta meg a 100 főt -, a társaság elnökségi üléseire, közgyűlésére, konferenciáira pedig az MSZMP KB Tudománypolitikai Osztály képviselőjét „delegálta” rendszeresen, azonban az ökológiai mozgalmakkal, s más polgári kezdeményezésekkel már nem, vagy kevésbé tudott mit kezdeni. Különösen az ökológiai mozgalmak terjedtek el viszonylag gyorsan, petíciók, gyűlések formájában szálltak szembe a központi, vagy a helyi hatalom döntéseivel (lásd: a dorogi szeméttégető, a mosonmagyaróvári szemét importálás, az ófalui atomtetető ellen kialakult mozgalmakat.) Megalakult a SZETA, majd a Bős-Nagymarosi Erőmű ellen a Duna-kör, hogy csak a fontosabbakat idézzük föl. A nyolcvanas évek végére már több ezer civil szerveződés működött Magyarországon. Meg kell azonban jegyezni, hogy a civil polgári célok és a politikai célok nem váltak szét ezekben a szervezetekben sem. A rendszer megdöntését előkészítő ellenzék többnyire a környezetvédő mozgalmakban, szegényeket támogató szervezetekben szervezte meg magát politikai erővé. Ez abban az időben természetes is volt, hiszen politikai ellenzék az egy-pártrendszerben hivatalosan nem működhetett, ezért az ellenzék érdekeit csakis civil szerveződésekön keresztül, civil polgári célokként lehetett legitimálni, s ez sem volt egyszerű feladat.

A rendszerváltás a civil társadalomfejlődés előtt is zöld utat nyitott. Csakhogy az átpolitizáltság gyakorlata több vonatkozásban tovább élt a megváltozott társadalomban. A rendszerváltás ellenzéki előkészítői azonnal manifesztaáltak politikai céljaikat, érdekeiket, s vagy átléptek a civil szervezetekből politikai pártokba, vagy pedig civil szervezeteiket fejlesztették át politikai pártokká. (Az MDF tagok például sokáig medítáltak azon, hogy párttá alakuljanak-e avagy civil szervezet maradjanak, s a történelmi pártok kivételével majd minden későbbi párt is hasonló dilemma elé került.)

Amikor pedig a politikai intézményrendszer átalakulása megtörtént, nemegyszer a politikai pártok próbálták politikai céljaikat a civil szervezetekben is megjeleníteni, s ahol ez nem sikerült, ott a működő civil szervezettel szemben saját pártelvű „civil” szervezeteiket hozták létre. Így jöttek létre rivális civil szervezetek,

arr
bö
liti
vá
a t

A
ne
ler
csa
rin
tár
po
az
zá
a k

lel
ba
mé
me
ke
fin
elc
tel
pé
civ
sze
jec
rer
da
ok
díj
sz

ga
sze
tár
Ak
ba
fü:

minőségéről. A fölülről –pártal-
eket. A rendszer
alulról jövő kez-
zetesen csakis az
g létrehozott ér-
tegfelöl keretet
ősen a hetvenes
i, a rendszer fel-
vezeteli; munka-
a párttól egyre

akmai egyesület
ése alatt tartani.
dál a pártköz-
ító létszám nem
re, konferenci-
jét "delegálta"
kezdemenyvezé-
kológiai moz-
ájában szálltak
szemétegető, a
kialakult moz-
ellen a Duna-
gére már több
iban jegyezni,
en a szerveze-
környezetvédő
; magát politi-
enzék az egy-
keit csakis ci-
álni, s ez sem

ott. Csakhogy
iltozott társa-
lták politikai
ártokba, vagy
tagok példá-
vezet marad-
s hasonló di-

nt, nemegy-
en is megje-
en saját párt-
szervezetek,

amelyeknek civil céljai ugyan egybeestek, politikai céljaik viszont merőben külön-
böztek – lásd MUOSZ-MUK, Orvosi Kamara – Keresztény Orvosi Kamara. A poli-
tika „primátusa” a civil szervezetekkel szemben a rendszerváltás óta nem nagyon
változott. Ez különösen a civil mozgalmak esetében szembetűnő, gondoljunk csak
a taxisblokádra, vagy a Charta tüntetéseire.

A civil szervezetek jelenlegi helyzete

A civil szervezetek céljai és funkciói nehezen tisztulnak le. Változatlanul kevered-
nek egymással a direkt és a napi politikától távolabb élő tevékenységi formák. Jel-
lemző, hogy a Civil Parlament elnöke a már idézett kerekasztal-beszélgetésben
csak a közügyekkel foglalkozó szervezeteket tekintette civil szervezeteknek; sze-
rinte: „Egy bélyeggyűjtő kör például aligha tartozik ebbe a kategóriába.” Ha a civil
társadalom tevékenységét a közéletre és a közügyekre szűkítjük le, akkor a nem
politikai jellegű szervezeteket, mint például a karitatív, kulturális, hobbi és egyéb,
az állampolgárok mindennapi életét megkönnyítő, segítő szervezeteket eleve ki-
zárjuk a civil szervezetek köréből, (arról azután nem is beszélve, hogy a közélet és
a közügy definíciója nem kevésbé problematikus és könnyen relativizálható).

A fejlett polgári országok mintái ebben a tekintetben sem jelenthetnek megfe-
lelő támpontot, hiszen egészen mást jelent a civil társadalom a fejlett demokráciák-
ban Nyugaton, ahol több évszázados tradíciója van, s mást a demokratikus intéz-
ményrendszerét kialakítani igyekvő Keleten, ahol a polgári társadalomfejlődést a
megszakíttottság és a ki nem hordottság állapota jellemzi. Ugyanakkor figyelembe
kell venni azt is, hogy Nyugaton sem olyan egyértelmű ez a kategória. Némelyek
finom distinkciót tesznek a „civil society” és a „civic society” között, mondván: az
előbbi a tradicionális az utóbbi pedig a modern vagy posztmodern civil szerveze-
tekre vonatkozik, mások viszont a fogalom zavarosságára utalnak. TOM NAIRN
például az angol és skót parlament 1707-es egyesülési szerződésétől eredezteti a
civil társadalmat, s úgy véli: „Skócia valójában olyan ország volt, amely az 1707-es
szerződéssel lemondott függetlenségéről, cserébe azért, hogy fennhatósága kiter-
jedjen saját belső intézményeire: kálvinista egyházára, igazságszolgáltatási és jog-
rendszerére, iskoláira és egyetemeire. A skótok lemondtak az államról, de a társa-
dalom megmaradt, sőt meg is erősödött... A vallás, a társadalmi szerveződés, az
oktatás, a kultúra és a tulajdon mind >autonómmá< válik, miközben a politika, a
diplomácia és a honvédelem (>az állam<) máshová helyeződik át (egy másik or-
szág fővárosába).”

A skót civil társadalom megszületése azonban „történelmi véletlen” volt, a skót
gazdaság és társadalom másképpen modernizálódott volna, ha a Stuart-ház vissza-
szerzi hatalmát és érvényteleníti az egyesülési szerződést, véli Nairn. Így a civil
társadalom mára csak mítosz maradt és „késő már újra kitalálni ezt a társadalmat.
Akármit jelent is keleten a civil társadalom eszményének újjáélesztése, nem sza-
bad, hogy ehhez – mármint a skóthoz – bármennyire is hasonló dolgot jelentsen.” –
füzi hozzá Nairn.

Ugyanezt a gondolatot folytatva P. BOURDIEU és K. DIXON úgy látja: „A mai Skóciában kibontakozó kulturális és politikai nacionalizmus befolyása messze túlterjed az SNP (Skót Nemzeti Párt) politikai hatókörén és szavazóbázisán. Modern, nyílt, felszabadult mozgalom ez, de van árnyoldala is. Mégis a skóciai kulturális megújulásnak sikerült kiszabadulnia abból a kényelmes rabságból, amelyet a múltba révedés meg a folklorisztikus érzélgősség által mesterségesen egyesített Skócia provincializmusa jelent.” S mivel tradicionális civil társadalmuk mítosz és vakvágány volt, újabb mozgalmakkal, „a maguk módján, örökös feszültségben vagy éppen ellentétben a nacionalista beszédmód közhelyeivel, nekiláttak, hogy újra feltalálják Skóciát...”

Keletlen viszont kevésbé van mit „újra feltalálni”, inkább csak arról lehet szó, hogy most kellene és lehetne megszervezni a civil társadalmat. Igen ám, de hogyan, miért és ki által?

A magyar helyzetre visszatérve, nálunk nem ennyire negatív a helyzet, hiszen van némi tradíciónk (a múlt század végéről), s van stabil államhatalmunk is. (A rendszerváltás után – mint ismeretes – csak hazánkban nem került sor kormányváltásokra, idő előtti választásokra a szocializmus utódállamaiban.) S mint fentebb említettük, a nyolcvanas évek végére gombamód megszorodtak a civil szervezetek. Hazánkban jelenleg több mint 60 ezer civil szervezetet tartanak nyilván, azonban a regisztrált szervezetekkel kapcsolatban is merülnek föl aggályok. A civil szervezetek jelentős része ugyanis alapítvány – a regisztrált szervezetek mintegy fele tartozik ebbe a kategóriába. Ez önmagában nem jelentene gondot, ha nem ismernénk azt, hogy az alapítványok rendkívül gyors szaporodása nagyrészt a rendszerváltás következménye. Ahhoz viszont, hogy az alapítványok polgári módon működhessenek elsősorban polgári társadalomra volna szükség, s ebben a tekintetben minden kedvező tradíciónk ellenére erősen retardáltak vagyunk. Az alapítványok jelentős része – mintegy harmada – nem működik, más része (egy másik harmada) csupán vegetál, s csak a maradék egyharmad működése funkcionális. További gond az alapítványok párt függősége – szinte mindegyik parlamenti párt létrehozta – nem ritkán állami pénzekből – saját alapítványát.

Az állami pénzekből létesített alapítványok körül pedig – megint csak nem politikától mentes – konfliktusok tapasztalhatók. Egy példa: az egyik legtehetősebb alapítvány a Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány 1990-ben 4,2 milliárd Ft alaptőkével létesült. Megalakulása óta szinte évenként cserélődtek kuratóriumának elnökei, s tagjai. Lobbik, politikai érdekcsoportok küzdelmének a terepe ez az alapítvány. „A színpalak mögött azonban folyik a harc az alapítvány támogatásokra, kutatásokra, kiállítások szervezésére, konferenciákon való részvételre adható forrásaiért. Elvben ezek is csak pályázatok útján ítéltetők oda, ám furcsamód a pályázatokat nemegyszer a kuratórium tagjaihoz igencsak közel álló szervezetek nyerik meg, például ... a Magyar Vállalkozói Kamara.” – írja HÁMOR SZILVIA az alapítvány létesítése utáni helyzetről, majd így folytatja: „A csöndes felszín alatt azonban készülöben a vihar, amelynek előszele a helyi központok egyesületének tavaszi megalakítása (ez már 1996!). Emögött az áll, hogy az egyesület tagjai szerint az MVA-nak már nincs stratégiája, hiányzik az országos program szakmai irányítása, s emiatt csúszik az elfogadott projektek finanszírozása, a meghirdetett programok

elindít
szítése
MVA
létre,
kíván
Szi
mint e
lobbi
hiszer
relődé
A
amely
bek e
illető
gyám
hazai

A po
éder
civil
A
lencv
moné
járó
szem
körét
nélki
rendi
kézi
által
poss
lán a
állar
gyar
lents
ben
A
szin
ben,
bár
ságc
önk

y látja: „A mai
ása messze túl-
zisan. Modern,
óciái kulturális
imelyet a múlt-
gyesített Skócia
ítosz és vakvá-
égben vagy ép-
ogy újra felta-

rról lehet szó,
en ám, de ho-

helyzet, hiszen
talmunk is. (A
sor kormány-
S mint fentebb
civil szerveze-
nyilván, azon-
ályok. A civil
zetek mintegy
lot, ha nem is-
zyrészt a rend-
olgári módon
ben a tekintet-
. Az alapítvá-
ze (egy másik
: funkcionális.
arlamenti párt

csak nem po-
legtehetősebb
.2 milliárd Ft
ratóriumának
epe ez az ala-
ímogatásokra,
: adható forrá-
mód a pályá-
ezetek nyerik
VIA az alapít-
tén alatt azon-
tének tavaszi
gjai szerint az
nai irányítása,
ett programok

elindítása. Ezért arra törekcsenek, hogy a pénzügyi programok szervezése, előké-
szítése a megyék bevonásával történjen meg. A kuratórium több tagjának és az
MVA ügyvezetésének viszont az a véleménye, hogy sajátos lobbyszervezet jött így
létre, amely mögött a helyi központoknak az a törekvése húzódik meg, hogy maguk
kívánnak az alapítvány több mint hétmilliárdos vagyonával gazdálkodni.”

Számos más alapítványt jellemez a kimunkált stratégiák és célok hiánya, vala-
mint az alapítvány tőkéjéért folytatott, politikai célokkal erősen átitatott harcok és
lobbi érdekek. Ezt akár a civil társadalom kialakulatlanságának is tulajdoníthatjuk,
hiszen az esetek többségében az állami, a gazdasági és a politikai szerepek fölcse-
rélődéséről és zavarairól van szó.

A civil szervezetek másik ágát a nem alapítvány jellegű szervezetek alkotják,
amelyeknek ugyancsak számos fajtája működik Magyarországon. A legismerteb-
bek ezek közül a karitatív és az érdekvédelmi jellegűek. A karitatív szervezeteket
illetően világos a kép – ezek arra szerveződnek, hogy az elesetteket, a rászorultakat
gyámolítsák. A nyugati minták (lásd Máltai Szeretetszolgálat) jól illeszkedtek be a
hazai viszonyokba.

A politikai szerepvállalás dilemmái

A politika és a civil társadalom funkcióinak, céljainak kuszaságát három területen
érdemes szemügyre vennünk: az állam, a helyi, valamint az országos politika és a
civil társadalom kapcsolatában.

Az államot illetően a civil szervezetekkel szembeni kezdeti gyanakvást a ki-
lencvenes évek közepén az állami feladatok és funkciók áthárítása váltotta föl. A
monetarista gazdaságpolitikát követő állam sorra passzolta át feladatait (és a velük
járó felelősséget) az önkormányzatoknak és a civil szférának. E játék tétje az állam
szempontjából kettős: radikálisan lehet csökkenteni a költségvetésből támogatottak
körét, illetve a támogatásokat, másrészt az állami felelősséget különösebb kockázat
nélkül lehet áthárítani a nem állami szervezetekre. Ugyanakkor azonban az állam a
rendszerváltozás óta nem mond le a direktebb irányítási formákról, esetenként a
kézi vezérlésről – lásd például a Bokros-csomag jó néhány, az Alkotmánybíróság
által törvényellenesnek nyilvánított passzusát. Az állami beavatkozás mindenna-
possá vált, jellemző ahogy a piaccgazdaságot deklaráló kormány a kenyér árát – ta-
lán a régi idők reminiscenciájaként – igyekezett maximálni. De hivatkozhatunk az
állam önkormányzatokkal kapcsolatos politikájára is. A dilemma itt is az, hogy ho-
gyan lehet úgy megnövelni az állami beavatkozást, hogy az minél kisebb terhet je-
lentsen a költségvetés számára. Ebben – mármint e dilemma feloldásában – külön-
ben a mindenkori magyar államnak (kormányának) komoly praxisa van.

A pártpolitikát illetően el kell választanunk egymástól a helyi és az országos
szintű politikát. Helyi szinten az önkormányzati választások egyik tanulsága (1990-
ben, 1994-ben, 1998-ban és 2002-ben egyaránt) az volt, hogy a politikai pártok –
bár többnyire saját győzelmüket ünnepelték – vereséget szenvedtek. A másik tanul-
ságot pedig az jelentette, hogy – különösen 1994-ben 1998-ban és 2002-ben is – az
önkormányzati választásokon tömegesen indultak, s a politikai pártoknál nem ke-

vésbé eredményesen szerepeltek a különböző, többnyire helyi civil szervezetek, egyletek, egyesületek. Több mint ezer civil szervezet indított (vagy támogatott) jelölteket a választásokon 1994-ben.

A nagy országos szervezeteken, mint a faluvédők, nagycsaládosok, nyugdíjasok, munkanélküliek helyi (és országos) szervezetein kívül például jelöltet állított a Bűnmegelőzési Polgári Őrség (Alsópetény), a Dégi Önművelődés Egyesület, a Fóti Ökumenikus Közművelődési Egyesület, a Kádárkúti Ipartestület, a Gödi Lions Club District 119 Magyarország, Az Optimista Polgári Kör (Baja), hogy csak az érdekesebbeket említsük. Természetesen örömmel lehet konstatálni, hogy milyen sokféle civil szerveződés működik hazánkban, s azt is, hogy sorra megmozdultak a választásokon, azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy ezek a szervezetek céljaikat, funkcióikat tekintve nem politikai szervezetek, s nem azért hozták létre őket az állampolgárok, hogy párt szerepet játszanak. Esetükben kétségtelenül szereptévesztésről van szó. S arról sem feledkezhetünk meg, hogy ezeket a szervezeteket előszeretettel tolják előtérbe, s használják fel, gyaníthatóan saját céljaikra különböző gazdasági és politikai érdekcsoportok. A póré politikai és gazdasági céloknál elegánsabb is és a lényegét eltakaró, ha környezetvédő, faluszépitő, vagy sport mezben jelennek meg a nem kifejezetten civil társadalmi célok.

Hasonló a helyzet a nagypolitikával. SCHMIDT PÉTER szerint: „amikor a pártok nem elég vonzóak, a civil szervezetek megpróbálnak önálló életet élni.” Márpedig a pártok iránti szimpátia a második választás óta is erősen csökkent. Persze itt nemcsak arról van szó, hogy a civil szervezetek betörnek a politikai szférába, hogy ott is „önálló életet” élhessenek, hanem a pártok valóságérzékéről is. Pontosabban arról, hogy fölismerték az állampolgárok tömeges elfordulását a pártpolitikáktól, valamint azt, hogy a civil szervezetek kiválóan alkalmasak arra, hogy látens párt-politikai célokat képviseljenek az állampolgárok számára. Vitathatatlan, hogy sok civil szervezet kifejezetten kokettál a direkt politikai élettel, esetenként pedig a politikai pártokból különböző okok miatt kivonult személyek – nemegyszer exhibicionisták – próbálják saját céljaikat, ambícióikat a civil szervezeteken keresztül érvényre juttatni. Ez tehát egy sokszereplős játéktér, amelyben mindenki besszre játszik. A civil szervezet egyik-másik vezetője, képviselője politikussá avanszálhat, a vállalkozó növelheti gazdasági és politikai befolyását, reputációját a civil szervezeteken keresztül, a politikai pártok pedig ugyancsak saját érdekeiket képviselhetik és népszerűsíthetik a civil szférában. A civil szervezetek így válhatnak politikai pártok, érdekcsoportok trójai falóvává.

Kérdés: kisajátíthatók-e a civil szervezetek gazdasági, vagy politikai érdekcsoportok számára. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják: igen, főleg ott, ahol a civil szervezet kevésbé tudja az állampolgárok érdekeit képviselni. Persze ez nemcsak a civil szervezetekben, hanem az állampolgárokon is múlik. S gyaníthatóan nemcsak arról van szó, hogy mikor lesz az alattvalóból állampolgár – a kérdés fontossága vitathatatlan, hanem arról, hogy a „második társadalom”, amely a szocializmus időszakában alakult ki és jól elsajátította az ottani játékszabályokat, miként alkalmazkodik a rendszerváltás során megváltozott helyzethez. Pontosabban: kialakíthatja-e az állammal szembeni, független szervezeteit, regisztráltatja-e magát autonóm intézményekben, vagy folytatja tovább azt, amit az elmúlt évtizedekben jól megtanult. Nevezetesen: egyéni (családi) túlélési stratégiákat alakít ki, visszavonul a legszűkebb privát szférába és boldogul, ahogy tud a második gazdaságban, a má-

sodik n
társadal
rendkív
új hely:
ciókat,
szokhai
számár
giák ki
tisztiku
Magya
sokféle
tehetet
védi k
nagyol
sem a
folytat
túlélés
nem a
ben is

A c
gári k
menti
kai bá
rétegé
elterje
elitje
van s:
nép ki
Mi
szerve
képpe
késlel

A ci
szekt
mint
félék
profil
önké
sadal
vény
olvas

vil szervezetek, támogatott) je-

yugdijasok, mun- a Bűnmegelőzési menikus Közmű- 9 Magyarország, c. Természetesen dik hazánkban, s elejtenünk, hogy tek, s nem azért en kétségtelenül t a szervezeteket ülőnböző gazda- egánsabb is és a nek meg a nem

mikor a pártok lni." Márpedig ent. Persze itt szférába, hogy s. Pontosabban ártolitikáktól, gy látens pártlan, hogy sok int pedig a po- vszer exhibici- i kereszttől ér- ki bessze ját- avansálhat, a a civil szerve- képviselhetik tnak politikai

kai érdekcso- t, ahol a civil ez nemcsak a tóan nemcsak és fontossága szocializmus miként alkal- ban: kialakít- : magát auto- zedekben jól , visszavonul ágban, a má-

sodik nyilvánosságban, az állam által kevésbé ellenőrizhető területeken. A magyar társadalom többsége ma kétségtelenül ezt teszi. Annál is inkább, mert a társadalom rendkívül gyorsan polarizálódott, az elit ezúttal is igen hatékonyan adaptálódott az új helyzethez, megszervezte és megszerezte a gazdasági és politikai hatalmi pozíciókat, a társadalom többsége pedig – mint a korábbi rendszerváltások után is megszokhatta – teljesen magára maradt, többnyire érdekképviselő nélkül. A többség számára ezúttal sem maradt más lehetőség, mint az egyéni (családi) túlélési stratégiák kialakítása, és a szűk, ám védelmet nyújtó privát szféra. Közgazdászok, statisztikusok mondják, a fekete gazdaság a GDP egyötödére, egynegyedére tehető ma Magyarországon, s hogy a legitim és illegitim gazdálkodási formák között igen sokféle típus működik, ügyesen kihasználva a joghézagokat és az állami bürokrácia tehetetlenségét. A munkanélküliséget és a restriktió egyéb következményeit úgy védi ki az állampolgár, ahogy tudja – munka- és szolgáltatáscserével, kisebb-nagyobb adócsalással, fekete munkával. Annál is inkább ezt teszi, mert látja, hogy sem a gazdasági sem a politikai szférában nem jobb a helyzet, csak más szinten folytatják az érdekelték játékaikat. Mi ez, ha nem a civil társadalom védekezése és túlélési magatartása? Természetesen nem a polgári értékek és minták alapján, hanem amolyan közép- és kelet-európai módon, amely ebben a közép-európai térségben is megszokott.

A civil társadalom fejlődésében bizonyára új fejezetet nyit az úgynevezett *polgári körök mozgalma*, amelyet a Fidesz-MPP kezdeményezett a 2002. évi parlamenti választási vereségüket követően. Ez a mozgalom a jobboldali párt(ok) politikai bázisát igyekszik kiszélesíteni és saját politikai céljait a társadalom minden rétegében (korra, nemre, foglalkozásra, iskolai végzettsége való tekintet nélkül) elterjeszteni. Kvázi „alulról jövő” kezdeményezés, azonban egyértelműen a Fidesz elitje által szervezett (mozgatott, irányított) *politikai* csoportok tevékenységéről van szó. Analógiákat már produkált a történelem, például az orosz narodnyikok nép közé járása kísértetiesen hasonlatos ehhez az új hazai mozgalomhoz.

Mindenesetre akárhogy is alakul a polgári körök mozgalma a civil társadalomszerveződésben aligha segíti elő a civil karakter letisztulását, a politikától – kiváltképpen a napi politikától – való távolságtartását. A szerepek összemosása pedig kétségtelenül az amúgy kívánatos civil társadalom mielőbbi kiépülését.

A nonprofit szektor

A civil társadalom fogalma mellett egyre gyakrabban használatos a nonprofit szektor. E tevékenységi forma és kör meghatározása semmivel sem egyszerűbb, mint a civil társadalomé. A velük kapcsolatos adatközlések is „zavarba ejtően sokfélék” és az értelmezésük nem kevésbé. *Jogi értelemben* ugyanis minden „nem profitcélú szervezet (alapítvány, közalapítvány, köztestület, közhasznú társaság, önkéntes kölcsönös biztosító pénztár, az egyesülési törvény hatálya alá tartozó társadalmi szervezet) a nonprofit szektor részének tekintendő, amelyet a Polgári Törvénykönyv rendelkezéseivel összhangban önálló jogi személyként bejegyeztek.” – olvasható a Non-profit szervezetek Magyarországon című KSH kiadványban.

A *statisztikai értelmezés* a nemzetközi gyakorlathoz hasonlóan nem tekinti a nonprofit szervezetek körébe tartozóknak az önkéntes kölcsönös biztosító pénztárat, a politikai pártokat, valamint az egyházakat és a szerzetesrendeket.

A *nemzetgazdasági-statisztikai értelmezés* viszont azokat minősíti a háztartásokat segítő nonprofit szervezeteknek, amelyek „alapvetően a lakosságot szolgálják, bevételszerző tevékenységet csak korlátozott mértékben folytathatnak, finanszírozási forrásaik között túlsúlyban vannak a magántámogatások.” E három értelmezést 8. sz. ábránk tartalmazza:

8. sz. ábra: A nonprofit szektor jogi és statisztikai fogalmának kapcsolata

Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon 2000. KSH.

A háromféle koncepciónak megfelelően háromféle nyilvántartás is szerepel a nonprofit szektorról. A *Legfelsőbb Bíróság* a közhasznú társaságok kivételével minden olyan szervezetet regisztrál, amelyet önálló jogi személyként jegyeztek be. E nyilvántartás szerint ma mintegy 60 ezer nonprofit szervezet működik hazánkban.

Ennél többet (65 ezer szervezetet) tartanak nyilván a *Gazdálkodó szervezetek regiszterében*.

A KSH adatbázis mindkettőtől különbözik, amely szerint 2000-ben 47144 szervezet működött, 20851 nem működött, (ez utóbbiak közül még nem működött 1116, megszűnt 17475, működését szüneteltette 2260 szervezet.)

A háromféle regisztráció szükségképpen nem esik egybe, ez a magyarázata annak, hogy nagyon sokféle adatközléssel találkozhatunk.

an nem tekinti a
iztosító pénztára-
eket.

ísíti a háztartáso-
ságot szolgálják,
itnak, finanszíro-
árom értelmezést

kapcsolata

Önkéntes
kölcsonös
biztosító
társaságok

47. sz. táblázat: A nonprofit szervezetek száma 1862 és 2000 között

Év	Alapítvány	Társas nonprofit szervezet	Összesen
1862*	-	319	-
1878*	-	1917	-
1932	-	14365	-
1970	-	8886	-
1982	-	6570	8886
1989	400	8396	6570
1990	1865	14080	8796
1991	6182	17869	15945
1992	9703	20660	24051
1994	14216	25943	30363
1998	19225	28159	40159
2000	19700	27444	47384
			47144

* A mai országterületen

Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon. KSH

A regisztrált szervezetek száma a 47. sz. táblázatban foglaltaknál lényegesen nagyobb (1998-ban 58866, 2000-ben 65335), azonban a táblázatban szereplő szervezetek *működő* nonprofit szervezetek.

E szervezetek által előállított GDP 84 milliárd Ft volt 2000-ben, tíz százalékkal több mint az előző évben. E szervezetekben főállásban 56 ezer fő dolgozott, további 25000 fő pedig részmunkaidős volt. Mellettük önkéntesek is részt vettek a nonprofit tevékenységben – számuk 2000-ben meghaladta a 400 ezer főt. (Ez utóbbiak 35 és fél millió munkaórát teljesítettek – munkájuk értéke meghaladta a 18 milliárd Ft-ot.)

Mindez egyértelműen mutatja a szektor jelentőségét, noha jelenlegi állapotában még messze távol áll a fejlett országok hasonló nonprofit szektorának teljesítményétől.

A nonprofit szervezetek tevékenysége szerinti megoszlása igen differenciált. (Lásd 48. sz. táblázat!)

Az alapítványokat tekintve az oktatás (32 %) és a szociális ellátás aránya (14,9 %) a társas nonprofit szervezetek közül viszont a szabadidő, hobbi (24,9 %) és a sport tevékenység (19,6 %) aránya emelkedik ki.

is szerepel a
ivételével min-
gyeztek be. E
nazánkban.
ló szervezetek

n 47144 szer-
em működött

gyarázata an-

48. sz. táblázat: A nonprofit szervezetek száma és megoszlása
tevékenységcsoport szerint

Tevékenységcsoport	Alapítványok		Társas nonprofit szervezetek		Összesen	
	száma	megoszlása, %	száma	megoszlása, %	szám	megoszlás, %
Kultúra	2 662	13,5	2 280	8,3	4 942	10,5
Vallás	1 126	5,7	169	0,6	1 295	2,7
Sport	1 084	5,5	5 385	19,6	6 469	13,7
Szabadidő, hobbi	498	2,5	6 848	24,9	7 346	15,4
Oktatás	6 301	32,0	565	2,1	6 866	14,5
Kutatás	581	3,0	476	1,7	1 057	2,2
Egészségügy	1 705	8,7	406	1,5	2 111	4,5
Szociális ellátás	2 933	14,9	1 204	4,4	4 137	8,8
Polgárvédelem, tűzoltás	100	0,5	792	2,9	892	1,9
Környezetvédelem	418	2,1	601	2,2	1 019	2,2
Településfejlesztés	1 057	5,4	1 344	4,9	2 401	5,1
Gazdaságfejlesztés	317	1,6	561	2,0	878	1,9
Jogvédelem	98	0,5	463	1,7	561	1,2
Közbiztonság védelme	360	1,8	1 048	3,8	1 408	3,0
Többcélú adományoztatás, nonprofit szövetségek	42	0,2	646	2,4	688	1,5
Nemzetközi kapcsolatok	291	1,5	346	1,3	637	1,4
Szakmai, gazdasági érdekképviselet	42	0,2	4 046	14,7	4 088	8,7
Politika	85	0,4	264	1,0	349	0,7
Összesen	19 700	100,0	27 444	100,0	47 144	100,0

Jelentősek a regionális különbségek is (lásd 3. sz. térképünket). Az egyes régiók rangsora a 10000 lakosra jutó nonprofit szervezetek száma szerint:

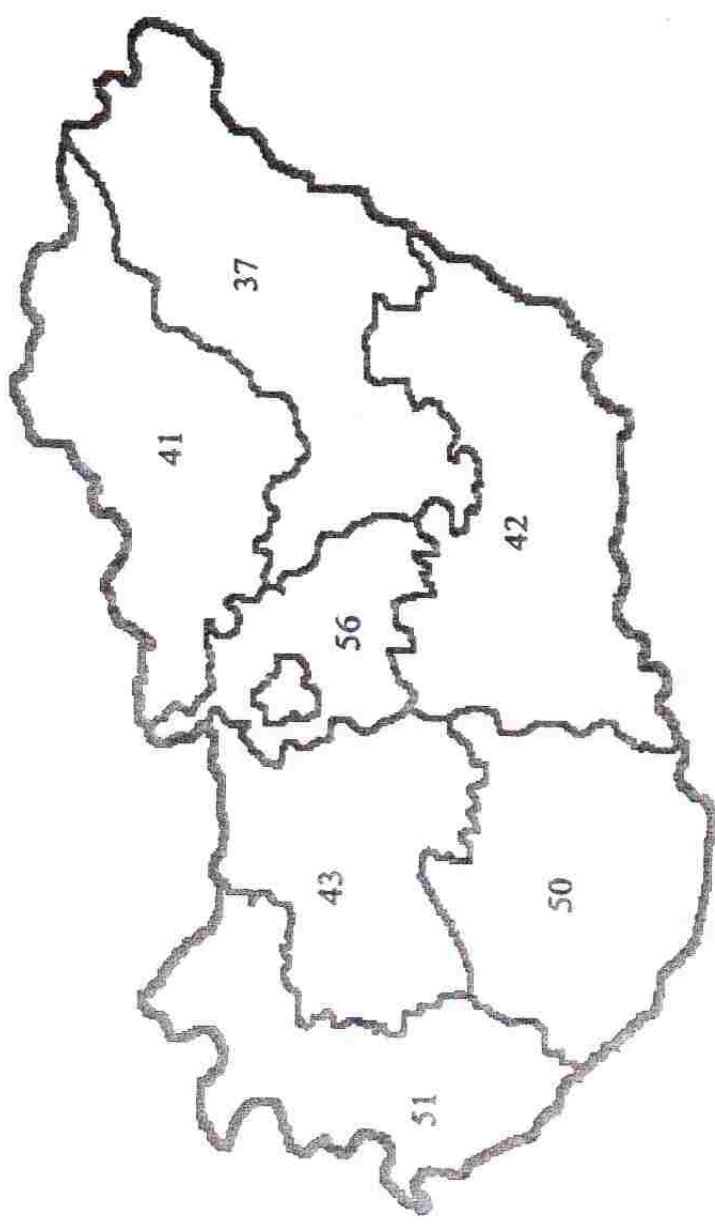
Közép-Magyarország	56
Nyugat-Dunántúl	51
Dél-Dunántúl	50
Közép-Dunántúl	43
Dél-Alföld	42
Észak-Magyarország	41
Észak-Alföld	37

szlása

Összesen	
szám	megoszlás, %
142	10,5
195	2,7
169	13,7
146	15,4
166	14,5
157	2,2
111	4,5
37	8,8
92	1,9
19	2,2
01	5,1
78	1,9
61	1,2
08	3,0
98	1,5
37	1,4
98	8,7
19	0,7
14	100,0

Az egyes régiók

4. számú térkép: A 10000 lakosra jutó nonprofit szervezetek száma régiók szerint, 2000

Ajánlott irodalom:

- Arató András, 1992. Civil társadalom Lengyelországban és Magyarországon. (Politikatudományi Szemle, 1992/3.)
- Az önkormányzati törvény magyarázata, 1993. (szerk.: Verebélyi Imre) (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó)
- Bibó István, 1986. A koalíció egyensúlya és az önkormányzati választások. In: Válogatott tanulmányok II. (Budapest, Magvető)
- Bibó István, 1986. A magyar közigazgatásról. In: Válogatott tanulmányok II. (Budapest, Magvető)
- Böhm Antal, 1998. Az 1998. évi önkormányzati választások mérlege (Ezredforduló, 1998/6. 14-17.)
- Héthy Lajos – Makó Csaba, 1978. Munkások, érdekek, érdekegyeztetés. (Budapest, Gondolat)
- Kajtár István, 1992. Magyar városi önkormányzatok. (Budapest, Akadémiai Kiadó)
- Ladó Mária – Tóth Ferenc, 1998. Tripartizmus – változó szerepben. In: Magyarország Évtizedkönyve. (A rendszerváltás 1988-1998. szerk.: Kurtán sándor – Sándor Péter – Vass László) (Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány)
- Molnár Miklós, 1993. Civil társadalom és kommunizmus Kelet-Európában: Lengyelország és Magyarország. (Politikatudományi Szemle 1993/2.)
- Nonprofit szervezetek Magyarországon 2000, 2002. KSH Társadalomstatistikai Közlemények (Budapest, KSH)
- Parlamenti választások 1994., 1995. (szerk.: Böhm Antal – Szoboszlai György) (Budapest, MTA PTI) Önkormányzati választások 1994., 1996. (szerk.: Böhm Antal – Szoboszlai György) (Budapest, MTA PTI)
- Tóth András, 2002. Magyar szakszervezetek a politika és a gazdaság viharában. In: Politika és társadalom (szerk.: Bayer József) (Budapest, MTA PTI)
- Változások és átváltozások a helyi hatalomban, 1995. (szerk.: Táll Éva) (Budapest, MTA PTI)

A fe-
tika.
terve
mán;
amél-
ok é:
bözc-
dece
egys-
jatos
regi-
köz-
poli-
gári
kivá-
gos
1
heč

A r-
dott
moc-
das:
ban
ket
egy-
zés-
sze;
me;
am-
nik
vég-
kis-
szá-
kép-
me
Féj